

Л. А. Найдьонова

ПОДІЛЕНИЙ ДОСВІД ЯК ОНТОЛОГІЧНА ОСНОВА РЕФЛЕКСИВНОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ

Представлено огляд сучасних теоретичних і емпіричних досліджень, спрямованих на розкриття сутності спільного досвіду, який поділено між учасниками. Показано роль метакогнітивних рефлексивних процесів, завдяки яким відбувається об'єднання суб'єктивних компонентів життєвого світу різних учасників, що становить онтологічну основу розвитку рефлексивного капіталу спільноти.

Ключові слова: поділена реальність, спільний досвід, рефлексивний капітал, ментальні моделі, метакогніції.

Представлен обзор современных теоретических и эмпирических исследований, направленных на раскрытие сущности совместного опыта, который разделен между участниками. Показана роль метакогнитивных рефлексивных процессов, благодаря которым происходит объединение субъективных компонентов жизненного мира разных участников, что составляет онтологическую основу развития рефлексивного капитала сообщества.

Ключевые слова: разделенная реальность, совместный опыт, рефлексивный капитал, ментальные модели, метакогниции.

The review of modern theoretical and empirical research directed to revealing entity of participant's co-experience is presented. The role of meta-cognitive reflexive process is highlighted as the way to join the subjective component of participant's life worlds which comprises the ontological basis for community reflexive capital.

Key words: shared-reality, co-experience, reflexive capital, mental models, mega-cognition.

Проблема. Взаємозв'язок індивідуального і групового в психіці людини наука намагається осягнути вже дуже давно. Флуктуації в наданні переваги в наукових психологічних концепціях тому чи тому полюсові континууму індивідуальне-групове зумовлюються багатьма причинами: насамперед це найпоширеніший спосіб буття, характерний для суспільного укладу, та етичні імперативи домінуючої релігії. Науковцям, які осмислюють дійсність, не так просто зрозуміти вплив згаданих вище чинників, адже їхнє життя також вбудоване в єдину для

всіх реальність, і вони розв'язують проблеми зовсім іншого, нижчого порядку усвідомлення. Вплив присутності інших людей на прийняття рішення і поведінку індивіда, конформність (зміна думки під тиском інших), групове мислення (зниження ефективності творчості під впливом домінуючих групових норм), відмінності поведінки залежно від досвіду прихильності в ранньому дитинстві – ось лише початок переліку тих концепцій і досліджень, які розроблено в парадигмі вивчення впливу групи (або досвіду групи) на індивідів. Для всіх цих концепцій характерним є розгляд індивіда-учасника і самої групи як окремих незбіжних сутностей, адже лише між різними сутностями можна вивчати взаємодію. Проте концепції минулого століття, засновані на такому протиставленні, сьогодні критично переосмислюються. Аналізові цих тенденцій присвячено дану роботу.

Мета статті: огляд сучасних теоретичних і емпіричних досліджень, спрямованих на розкриття сутності спільного досвіду, який поділено між учасниками. Згідно із задумом нашого дослідження в цій статті узагальнюються відкриття і напрацювання щодо метакогнітивних компонентів поділеного досвіду.

У сучасній соціальній психології відбуваються парадигмальні зсуви, що найкраще можна простежити в дослідженнях такого предмета, як соціальне пізнання. Якщо раніше в понятті “соціальне пізнання” соціальне виступало як об’єкт пізнання (соціум, що пізнається індивідом), то в нових концепціях соціальне стає передусім суб’єктом пізнання – тим, хто пізнає. Відповідно на зміну концептам колективної поведінки, що використовувалися для опису мас у минулому і позаминому століттях (Г. Лебон, Г. Тард, Х. Ортега-і-Гассет, З. Фрейд та ін.), приходять концепти колективного інтелекту, емпіричною моделлю яких є віртуальні спільноти, соціальні мережі тощо [1].

Другий зсув стосується створення таких концептів, які покликані відобразити проміжні стани взаємодії індивіда і групи, понять, у яких ці сутності не є чітко відокремленими. До таких, зокрема, можна віднести і популярне поняття ідентичності, яка є складовою особистості, але визначена тією групою, до якої відносить (з якою ідентифікує) себе індивід. Крім того, це ж саме поняття використовують і у варіанті концептуалізації ідентичності групи (див., наприклад, роботи П. П. Горностая). Ще одним таким прикладом є поняття “суб’єкт” (“груповий суб’єкт”), що відображає й індивіда, особистість, і різні масштаби соціуму (див., наприклад, роботи М. І. Найдьонова). Таких концептів, що одночасно охоплюють онтологію різного рівня, стає все більше. До них, зокрема, належить і запропонована нами *концепція рефлексивного капіталу територіальної спільноти* [2].

Третій зсув зумовлено тим, що кроскультурні дослідження виявили низку відмінностей між так званими колективістичними й індивідуалістичними культурами, у межах яких науковці розробляли, як їм здавалось, універсальні психологічні закони взаємодії індивіда із суспільством, котрі не вдалося підтвердити щодо суспільств опозиційного типу культур (наприклад, не знайшли підтвердження в дослідженнях японських психологів основна помилка атрибуції, пригнічення творчості оцінюванням тощо).

Одним із найяскравіших прикладів такого парадигмального зсуву від протиставлення індивіда і соціуму є запропоноване для подолання виявлених суперечностей поняття *поділеної реальності*, що активно розвивається протягом останніх двох десятиліть. Поділена реальність – це не лише обмін відображеннями реальності між індивідами, це інша якість реальності, яка робить можливим спільний досвід на відміну від простої сукупності індивідуальних досвідів.

Загалом онтологію поділеної (англ. – shared) реальності різні автори описують через досить широке коло феноменів. Це, зокрема: коприсутність і координація [3], інтерсуб'єктивність [4; 5], дистрибутоване пізнання [6] і трансактивна пам'ять [7], соціально поділене пізнання [8], поділені ментальні моделі команди [9], поділені концепти або прототипи члена групи [10], когнітивне налаштування групи [11], ефекти спільного знання [12] і прихованого профілю [13] під час вирішення завдань групою та ін.

Зв'язок із попередниками автори прокладають також по-різному, згадуючи Дюркгайма (колективні репрезентації) і Московічі (соціальні репрезентації та спільний сенс), Лебона (емоції натовпу) і Тарда (раціональна публіка), МакДугала (групова психіка), Оллпорта (колективна персоніфікація і групові помилки), Теджфела (соціальна ідентичність і самокатегоризація), Шеріфа, Аша, Фестінгера та ін. Таким чином концепт поділеного досвіду набуває статусу узагальнення результатів наукових пошуків широкого спектру соціально-психологічних проблем.

Аналізуючи історичну перспективу концептуалізацій поділеного досвіду, американські психологи Лі Томпсон і Гарі Аллен Файн [14] запропонували узагальнювальну схему *поділяння* (на прикладі поділеного значення). Вона охоплює три блоки: мотивацію, соціальну взаємодію і суто поділені значення, які, у свою чергу, мають класичні когнітивні, афективні і поведінкові прояви.

У *мотиваційному* блоці дослідники виділяють чотири групи мотивів, які спрямовують людину до поділяння: визначення ситуації як такої, зниження міри невизначеності, збагачення спільного підґрунтя (зрозумілого всім контексту), налаштування поділених цілей.

У блоці *соціальної взаємодії*, крім соціальних інтеракцій (комунікації), виокремлено взаємозалежність завдань, які вирішуються людьми.

Поділені значення містять *когнітивну* складову, яка об'єднує поділяння ментальних репрезентацій, трансактивну пам'ять і поділені ментальні моделі (детальніше розглянемо це нижче). *Афективна* складова вміщує групову ідентифікацію і групове піднесення (на нашу думку, сюди слід віднести і явище емпauerменту, наснаження). *Поведінкова* складова поділяння охоплює координацію, спільне виробництво, групове приймання рішень, взаємність стосунків, спільне проведення вільного часу (взаєморозваги).

Отже, поділяння як явище, відображене певними значеннями, має досить масштабний характер, охоплюючи більшість проявів людського життя.

Один із найавторитетніших фахівців у сфері вивчення поділеної реальності професор Колумбійського університету Е. Торі Гігінс з колегами [15] виділяє чотири смисли використання в сучасній психології терміна “поділений”.

Перше можливе значення терміна “поділений” – “відкритий для інших, залучений до комунікації”. Це значення стосується процесів, завдяки яким особа, що говорить (спікер), експлікує свої внутрішні персональні реакції, робить їх відомими іншим. У цьому сенсі факт “щось поділяється” передбачає, що аудиторія стає *обізнаною* щодо того, що інший індивід уявляє або відчуває. У цьому значенні терміна “поділене” немає вимоги до аудиторії мати щось спільне зі спікером або погоджуватися з тим, що він висловив. Це мовчазне поділяння, аудиторія залишається “німою” щодо тих аспектів світу, про які повідомляв спікер.

Згідно з *другим* значенням, поділяння – це розділення на порції: ідеться про працю, яку можна розподілити між різними людьми. Це значення стосується *розподілу частин* когнітивної роботи чи відповідальності за різні підтеми одного завдання. У цьому сенсі термін передбачає, що є спільне завдання або певний проект, а кожен учасник відповідає за свою спеціалізовану частину завдання. Цей смисл поділяння підкреслює колаборативну (співтворчу) природу інформації, яка поділяється між особами. Як і в першому випадку, не висувуються вимоги до індивідів мати однакові або схожі внутрішні стани щодо цільових відображуваних референтів чи мати щось спільне (крім роботи над одним завданням або проектом).

Натомість *спільність* або *схожість внутрішніх станів* щодо світу передбачає *третє* значення терміна – “участь у консенсусі”, що визначає стан, у якому погляди як мінімум двох індивідів є спільними,

вони досягають згоди; можна сказати, що вони мають спільну думку. У цьому значенні поділяння є суто об'єктивним, воно може бути ідентифіковане зовнішнім спостерігачем, від учасників не вимагається жодного відчуття поділяння, яке переживають індивіди, що мають однакові погляди. Так, у цьому третьому значенні люди можуть мати схожі чи ідентичні погляди без того, щоб бути навіть поінформованими про точку зору один одного, без суб'єктивного переживання спільності своїх поглядів.

Четверте значення терміна “поділяти” передбачає, що люди не тільки діють, а й переживають подію спільно. Індивіди сприймають власні внутрішні стани як узгоджені стосовно певного референта. Це значення поділяння стосується конвергенції внутрішніх станів особи з внутрішніми станами одного чи кількох інших щодо певної мішені (уявлення, думки про третю особу, або, наприклад, про фільм, політичну партію, моральну проблему тощо).

Звідси випливає, що поділена реальність – це продукт мотивованого процесу переживання спільності внутрішніх станів щодо світу. Суб'єктивний досвід є критичним не тільки для розуміння поділяння, а й самої реальності також. З позицій психологічної науки реальність – це суб'єктивне сприймання чогось як такого, що існує реально і достовірно, незалежно від того, чи підтверджене це щось як реальне і достовірне із зовнішньої позиції (наприклад, науковцями). Із цього погляду для визначення реальності найважливішим є те, що самі люди визнають за реальне.

Прийнято вважати, що людина має фундаментальну потребу переживати досвід поділяння реальності з іншими, ми мотивовані поділяти своє розуміння світу в цілому і соціального світу, зокрема. Відповідно існує потреба усвідомлювати і поділяти внутрішні стани, у тому числі уявлення, почуття, ставлення, цілі, норми тощо. Потреба в переживанні такого реального поділеного досвіду може бути настільки сильною, що люди виберуть скоріше менш об'єктивне, але міжособистісно більш інформативне знання, щоб воно надавало суб'єктивного смислу тому, що є реальним для інших. Тобто більше зусиль буде докладатися для отримання суб'єктивного досвіду, ніж об'єктивно підтвердженого знання про реальність (на цьому викривленні базується влада політичних чи релігійних ідеологій).

Поділяння реальності з іншими є привабливим тому, що дає змогу індивідам отримати досвід відповіднішого і надійнішого бачення світу загалом, а також смислу зв'язків з іншими і сенсу спільної належності. Е. Гігінс виділяє два види мотивації створення спільної реальності: 1) епістемічна – спрямована на досягнення розуміння світу, визначення того, що ж є реальністю (потрібна для передбачуваності і

відчуття власної ефективності у взаємодії зі світом); 2) стосункова – афіліація і відчуття зв'язку, необхідні для емоційного благополуччя, безпеки і самоповаги.

Щоб досягти спільної реальності, люди не можуть просто повторювати поведінку інших, яку вони спостерігають (це було б лише імітацією спільності). Вони мають досягнути *смысл внутрішнього стану іншого* щодо того світу, в якому вони теж живуть. Гігінс вважає, що поділена реальність стає можливою за виконання чотирьох умов: 1) вона має стосуватися спільності внутрішнього стану, а не зовнішньої поведінки; 2) вона має бути “про щось”, тобто передбачає мішень, щодо якої люди переживають поділяння; 3) її не можна відокремлювати від процесів, через які вона досягається, зокрема мотивів, що за цим стоять; 4) її немає, допоки люди не отримують спільний поділений досвід переживання *успішного* зв'язку з внутрішніми станами когось іншого. Отже, поділений досвід є ключовою, сутнісною характеристикою поділеної реальності, що надає такому досвідові онтологічного статусу.

На нашу думку, у концепті поділеної реальності досить точно описано рефлексивні механізми утворення спільності, хоч названі вище автори і не послуговуються такою термінологією. Уявлення про внутрішній стан іншої людини (поінформованість, обізнаність) не є достатньою умовою для виникнення поділеної реальності, навіть якщо порівняння із власним станом підтверджує схожість (узгодженість, тотожність). Неодмінно має бути смислоутворення – надання значущості, цінності цьому внутрішньому стану іншого. У рефлексивній психології використовують термін “переосмислення”, надання нового смислу, переконфігурація смислових зв'язків. І відбуваються ці процеси не тільки на рівні свідомого співвіднесення цінностей. В основі своїй ці когнітивно-афективні процеси можуть перетворюватися в дії лише за умови подальшого усвідомлення. При цьому саме усвідомлення часто має природу поділяння – лише побачивши свої дії, відображені іншою людиною, я можу їх справді усвідомити.

Важливим також видається аспект успішності поділеного досвіду. У дослідженні взаємодії рефлексивних механізмів, що регулюють спільну творчість у групі, ми запропонували поняття *рефлексивного потенціалу групи*. Здійснена будь-ким з учасників рефлексія спільного процесу розв'язання творчих задач, здавалось би, може бути використана для підвищення ефективності спільної роботи. Проте ця потенційна можливість не завжди використовується, а в разі браку взаємності може навіть зашкодити. Успішності можна досягти тоді, коли здійснювана однією особою рефлексія приймається як власний син-

хронний процес. Підтверджена взаємність стає основою успішного досвіду поділеної реальності.

З огляду на те, що існує досить потужна традиція розуміння рефлексивних процесів як метакогнітивних, далі ми зосередимо увагу на тих концепціях поділеного досвіду, які розвиваються в межах когнітивних і комунікаційних підходів.

Однією з найперших теоретичних побудов, які розвивались у форматі дискурсу поділяння, була *теорія координації*, розроблена представником інтеракціоналізму С. Кучем [3]. Куч сформулював принципи координованої дії, розглядаючи координацію як надзвичайно тонку, мимовільно створену і скороминущу симетрію мікросоціальних стосунків. Соціальний порядок стає можливим завдяки нашій колективній здатності координувати наші дії. Дослідник розглядає процеси та умови побудови успішної координації. На його думку, для кооперативної дії інтерактанти повинні: а) заснувати *коприсутність*, б) продемонструвати взаємоспрямовану (реципрокную) увагу, в) виявити відповідність вимогам, г) створити конгруентні ідентичності, д) побудувати поділений фокус, е) віднайти соціальні прагнення. Для побудови соціальних відносин інтерактанти мають заснувати поділене минуле і спроектувати майбутнє. Існування спільного минулого дає можливість акторам давати схожі відповіді на події швидко і несвідомо, як одне ціле.

На нашу думку, істотним у концепті ко-присутності є виведення його за межі територіальної присутності “тут-і-тепер” у контекст спільного часу – поділеного минулого і поділеного майбутнього як спільних узгоджених образів та інтерпретацій подій (когнітивних утворень).

На продовження ідеї колективного поділяння Д. Вегнер [7] пропонує *концепт трансактивної пам'яті* як системи кодування, зберігання і відновлення інформації, що включає не тільки індивідуальну пам'ять (зокрема й метапам'ять – уявлення, які мають люди щодо власної пам'яті і того, що її полегшує), а й зовнішню (тобто зовнішнє збереження інформації з наданням ярликів та певним розташуванням пунктів). Інших людей у межах цієї концепції можна розглядати як зовнішніх зберігачів інформації. Доступ до пам'яті іншої людини відбувається завдяки знанню про те, що інші персони мають пам'ять про певні пункти з конкретними ярликами (тобто завдяки метакогнітивному, рефлексивному компонентові). Вегнер аргументовано довів, що система трансактивної пам'яті є чимось більшим, ніж індивідуальні компоненти цієї системи, адже кожен індивід знає систему лише з власної перспективи і не знає, як її сприймають інші. Система трансактивної пам'яті охоплює операції індивідуальних систем пам'яті та комунікацію всередині групи і не може бути редукованою до суми ін-

дивідуальних внесків. Цей концепт дає можливість розглядати пам'ять групи, оцінювати, що пам'ятає група, а також враховує можливість аналізу пам'яті окремого її члена. Проте система має і недоліки, наприклад, вона може ставати перешкодою, коли один із членів групи захоче запровадити нову структуру пам'яті.

Хоча концепт трансактивної пам'яті і не використовували, наскільки нам відомо, у політико-психологічному контексті, видається досить продуктивною ідея проаналізувати складності побудови спільної картини минулого української нації як феномен спротиву запровадженню нової структури трансактивної пам'яті на прикладі перебудови образу радянського минулого з урахуванням замовчуваного Голодомору.

Загалом теорію трансактивної пам'яті Д. Вегнера вважають наразі найкращим прикладом метакогнітивної теорії. Знання, які дають змогу членам групи використовувати групові накопичувачі інформації, є метакогнітивними. Проте варто наголосити: незважаючи на те, що концепцію трансактивної пам'яті активно використовують з прикладною метою, вона також зазнає досить серйозної критики. На кшталт: від того, що дошку, на якій люди залишають повідомлення, ми почнемо називати елементом пам'яті, не додається жодного нового знання. Такий новий підхід – це старе вино в новій пляшці, повернення до антикварних ідей, які було давно відкинуто через теоретичні і методологічні недоліки.

На нашу думку, ця критика занадто спрощує запропоновану концепцію, не враховуючи того, що сама ідея поділеного досвіду з'явилася, власне, для того, щоб запобігти надмірному спрощенню реальності. Введення таких змішаних концептів нового покоління – це спроба розв'язати згадані методологічні проблеми, адже існуючі установлені підходи не дають змогу розглядати ті феномени, які вже відображаються масовою побутовою свідомістю. Крок науки в цьому напрямі – це своєрідний методологічний експеримент, у якому створюються нові поняття – як ідеальні форми, потрібні для управління пізнанням.

Фактично дослідники, які мають різні когнітивні стилі, оцінюючи межу між поняттями, отримують різні судження про реальність. Ці висновки відповідають не так реальності, як когнітивним стилям дослідників. Тут сама наукова дискусія починає підкорятися законам творення спільної реальності, потребує рефлексивного врахування особливостей внутрішнього світу дослідника в дискусії, а відтак пошуку смислу цього іншого внутрішнього стану колеги в спільному пізнанні реальності.

Якщо ми вводимо до реальності і суб'єктивний компонент її відбиття акторами, стає очевидно, що складність моделей теж має зростати. Більш складні концептуалізації потрібні для того, щоб досліджувати пізнання, вбудоване в життєву ситуацію, а не виокремлене умовами лабораторних експериментів. Подальший розвиток ідеї трансактивної пам'яті в прикладних дослідженнях практики командної роботи дає досить цікаві результати.

Так, у межах інформаційного когнітивного підходу набирає потужності дослідження так званого *дистрибутованого знання* (розподіленого між членами команди). Е. Хутчінс – один із найчастіше цитованих авторів, який описав дистрибутоване пізнання членів навігаційної команди судна. Він показав, що дистрибутоване пізнання – це не просто виконання частин роботи окремими членами, а й узгоджені дії людей та їхніх інструментів для виконання такого типу пізнання, яке не може бути отримано відокремленим індивідом. Група інженерів може утримувати варіативність теорій, які зроблять внесок у дизайн їхньої роботи, тоді як індивідові досить складно враховувати всі ці перспективи одночасно.

На думку Д. Вінзор, дистрибутоване знання передбачає не тільки співпрацю, а й мислення, яке люди вдосконалюють разом з матеріальними ресурсами – інструментами (калькуляторами, календарями, комп'ютерами, списками “що зробити”, шаблонами документів тощо) [6]. Під інструментами мають на увазі матеріали і концептуальні артефакти, які люди використовують для розширення (подовження) їхніх власних здібностей і забезпечення поділяння.

У теорії дистрибутованого пізнання поділену реальність розуміють як комунікативну ситуацію, в якій люди повинні бути впевненими (або хоч мати видимість такої впевненості), що вони відповідають на ті ж самі стимули, що й інші, а відповідно мають спільні уявлення про те, що таке “тут-і-тепер” ситуації. У групи може бути безліч інтерпретацій, тож вона стикається із завданням опанування цієї різноманітності. Когнітивні властивості групи продукуються як інтеракція між внутрішніми і зовнішніми індивідуальними структурами. У цій взаємодії суб'єктивних внутрішніх станів і об'єктивних зовнішніх компонентів постає поділений досвід групи. При цьому суб'єктивний світ певного учасника виступає як зовнішній об'єктивний компонент для іншого учасника. Можливість об'єднання цієї різноманітності в єдину систему забезпечують метакогнітивні процеси та інструменти. Які чинники впливають на ефективність розв'язання такого роду метакогнітивних завдань поділяння, визначає наступний підхід.

У *теорії інтерсуб'єктивності* В. Ікеса [4], що розглядає, як процеси і зміст психіки одного суб'єкта стосуються процесів іншого

суб'єкта, поділяння операціоналізується через *ступінь конвергентності* – схожості висловлювань щодо емоцій у діадах – та *емпатійної точності* – здатності означити (визначити, висловити) специфічний зміст думок і почуттів іншої персони. Було виявлено, що ці два параметри є важливими для успішної координації будь-якої соціальної чи організаційної дії. Ступінь конвергентності зазвичай вищий у чоловіків (вони більш схожі між собою, бо в них більше, ніж у жінок, правил щодо прийнятності таких розмов про внутрішні стани). Жінки частіше проявляють емпатійну точність, оцінюючи стани партнера. Отже, у межах цього підходу поділяння оцінюється через здатність до нього учасників, що є характеристикою їхніх рефлексивних здібностей, і залишається важливим для організації емпіричного наукового дослідження в диференціальній психології.

Ще один підхід зосереджує увагу на іншому механізмі – спільних ментальних моделях, які забезпечують *когнітивну центрованість* членів групи навіть з різними індивідуальними характеристиками. Ментальна модель – механізм, завдяки якому люди генерують опис форм і цілей системи, пояснюють її функціонування, спостерігають поточні стани системи і передбачають її майбутні стани.

Поділені ментальні моделі розвиваються як описові і прескрипторні (нормувальні) інструменти для командної роботи. В основу покладено ідею, що ефективна робота команди вимагає від членів утримання спільної надмірної когнітивної репрезентації вимог завдання, процедур і рольових відповідальностей [9; 10]. Поділені ментальні моделі – це знання структури, які допомагають членам групи формувати точні пояснення та очікування щодо завдання, координувати дії, адаптуватися до вимог завдання та інших членів команди.

Ментальні моделі спочатку досліджували на прикладі спортивних команд. Згідно з теорією категоризації поведінки зумовлюється *образом-прототипом* типового члена певної групи. Якщо людина вирішує, що вона є представником такої групи, то починає діяти відповідно до прототипу. Поділена ідентичність пов'язана з поділянням уявлень про те, які характеристики визначають членство в цій групі. Групове членство передбачає соціальне поділяння на загальному рівні і більш специфічних рівнях. Але навіть найменша міра поділяння вже впливає на зміну поведінки.

Виділяють ментальні моделі чотирьох типів: інструментальні, завданнєві, моделі взаємодії та моделі команди [10]. Завдяки цим чотирьом ментальним командним моделям досягається координація діяльності команд літаків, поїздів; випробування було проведено також щодо команд госпіталів.

Наступним кроком у розвитку ідеї поділяння стало дослідження самого процесу створення спільних ментальних моделей, який описується концептом *налаштування* (тюнінгу). Г. Вілк і Р. Міртінс [11] виділяють чотири типи налаштування групи – когнітивне, рефлексивне, комунікативне і структурне. *Когнітивне* підкреслює колективну репрезентацію завдання, яке слід виконати, і те, як має бути організована група, щоб досягти мети. *Рефлексивний* тип стосується процесу очікування наслідків діяльності, таких як залучення до вирішення завдання, продовження і поновлення завдання, відмова від завдання. Це системні питання меж, входу-виходу в процеси. *Комунікативне* налаштування дає приписи щодо того, як уявлення членів групи про самих себе, групу і середовище завдання вводяться та інтегруються з іншими, адже група має діяти як завданнево зорієнтована одиниця, єдине ціле. Для того щоб побудувати поділену реальність, потрібні правила комунікації та консенсус стосовно ставлення до завдання і до інших членів групи. Структурне налаштування стосується того, як когнітивні (дескриптивні) та нормативні (прескриптивні) соціальні репрезентації вступають у взаємодію. У традиції вітчизняної рефлексивної психології когнітивне налаштування описується компонентом рефлексії взаємодії, однією із функцій якого є забезпечення меж процесів (див. функція “зупинка” [16]), комунікативне – компонентом взаєморозуміння, структурне – компонентом взаємоузгодження.

Суттєвою складовою процесів налаштування є *поділені метакогніції*. Ідеться про те, якою мірою члени групи усвідомлюють своє поділяння, що відповідає класичному визначенню метакогніцій (“знаю, що я знаю і чого не знаю”, за Дж. Меткалфом [17]). Поділені метакогніції – це знання про те, що знають інші члени групи. Утім, поділені метакогніції не можна вважати зовсім новою тематикою, беручи до уваги рух символічного інтеракціоналізму в соціології, започаткований Мідом іще 1934 р. Проте експериментальні дослідження в цьому напрямі інтенсифікувалися порівняно недавно. Із найбільш впливових варто згадати дослідження, які розвивались у контексті вивчення феноменів групової поляризації при визначенні уподобань певних альтернатив. Як відомо, було розроблено кілька моделей, що пояснювали процес формування спільного уподобання, або групової преференції, у теоріях соціального вибору (матриці соціального вибору Девіса). Коли немає демонстративно правильної альтернативи, коли група не може в ході дискусії визначитись, що якась окрема альтернатива є найоптимальнішою чи найправильнішою, то вирішує правилом групового консенсусу, і більшість стає визначальним чинником цього консенсусу. Запропоновано також модель зважених преференцій: що більше схожі преференції членів групи, то

більшу вони мають вагу для вирішення, а несхожі мають меншу вагу. Ця більшість фактично є носієм подільності уподобань. Виграють ті уподобання, які мають найвищий рівень соціального поділення, що забезпечує їхню домінантність на індивідуальному рівні.

Проте внаслідок розгортання дискусії консенсус у групі може і не сформуватися, а навпаки, відбувається поляризація думок, посилення крайніх, протилежних точок зору. Відомий американський дослідник С. Тіндал і японський науковець з університету Хоккайдо Т. Камеди у своєму ґрунтовному аналізі експериментальних досліджень феномена поляризації дійшли висновку, що суперечливі дані про ефект спільного знання пояснюються різними процедурними механізмами, особливостями організації експериментів. В одних випадках для приймання рішень групою виявляються важливішими поділені знання, а в інших більшій значущості набувають неподілені.

Згідно з теорією переконувальних аргументів Винокура і Бернштейна (1974), які намагаються пояснити групову поляризацію, групову дискусію найчастіше розглядають як відбір зразків аргументів із набору (популяції), пов'язаних із темою асоціацій. Якщо більшість (або найбільш переконувальні аргументи) перебувають на одному кінці континууму, тоді зразкам аргументів цього краю континууму буде надаватися перевага, і позиція групи зсуватиметься в цей бік. Ключовим імпліцитним припущенням цієї теорії є визнання важливості неподіленого унікального аргументу. Поділена інформація має менше значення, тому що всі члени групи вже мають її. Неподілена інформація має більший вплив на думку-позицію групи.

Г. Стассер і Д. Тітус [13] у своїх дослідженнях підтверджують протилежну думку – щодо більшої вагомості поділеного знання для вироблення групового рішення. Експериментальна процедура дістала назву “прихованого профілю”. Прихований профіль – це інформація про особисті дані (профіль) певного кандидата, яка не є доступною для всіх членів групи; вона надається лише одному з учасників. В одному випадку для вибору кандидата четвірці випробуваних пред'являли всі три профілі, а у випадку прихованого профілю всі отримували лише по два профілі кандидатів і лише один з учасників – три, тобто один із профілів кандидата був неподіленою інформацією (негативна інформація була доступна для всіх, а позитивна про кандидата А – лише для одного з групи). В умовах повноти інформації більшість четвірок обирала саме цього кандидата. В ситуації прихованого профілю група на початку дискусії обирала інших кандидатів і надзвичайно рідко в результаті дискусії доходила висновку про оптимальність кандидата А. Тобто поділена інформація має набагато більше шансів увійти в контекст групової дискусії, ніж неподілена.

Ефект спільного знання розглядають також Д. Жігон і Р. Хасті [12]. Взявши за основу іншу парадигму, дослідники дійшли схожих висновків. Вони використовували у своєму дослідженні завдання з багатьма підказками, одні з яких були доступні для всіх членів групи, а інші – не були поділені. Поділені підказки були важливішими для передбачення групового судження порівняно з неподіленими, причому важливість була прямопропорційно пов'язана з подільністю. Цікаво, що підказка, яка вводилася під час групової дискусії, не набувала такої важливості, як поділена раніше.

Виявилось також, що під тиском часу група надає більшої ваги поділеній інформації. Якщо членам групи в ході дискусії дозволяли звертатися до зовнішньої інформації, то ефект послаблювався (Sheffey, Tindale, and Scott, 1989). Якщо ж членів групи інструктували, аби вони не виробляли попередніх суджень, то ефект також редукувався (Sawyer, 1997). Коли ж наголошували, що задача є проблемою для розв'язання і передбачає правильну відповідь, то це активувало поділяння неподіленого знання в ході дискусії (Stasser and Stewart, 1992). Якщо на учасників дискусії покладалася роль експерта і поширювача знань про кандидатів, це теж приводило до редукції ефекту (за умови, що учасникам були знайомі такі ролі) (Stewart and Stasser, 1995).

Отже, огляд експериментальних розвідок показує, що нові дослідження певною мірою спростовують виявлені раніше закономірності поляризації групи, розкриваючи умови, за яких вони не зберігаються. Поділяння інформації і поділяння преференцій не мають одного певного алгоритму і прямого зв'язку з продуктивністю групи, проте наявність впливу поділеного досвіду на індивідуальну поведінку таки підтверджується.

Виходячи з розглянутих вище концептів поділеної реальності можна стверджувати, що індивідуально здійснена рефлексія реальності – це певний внесок у рефлексивний капітал спільноти, який лишається в потенційній недореалізованій формі, допоки не відбудеться поділяння реальності. Перехід із потенційної (можливість) в актуальну форму (дійсність) приводить до виникнення рефлексивного капіталу як спільного блага, яким користуються члени спільноти. Рефлексивний капітал – це успішно поділене спільне надбання, яким може скористатися кожен член спільноти. Поділена територіальною спільнотою реальність є, на нашу думку, онтологічною основою спільного досвіду цієї спільноти. А тому залежно від того, якою мірою розвинута рефлексія суб'єктів, що поділяють з іншими свій досвід, відповідно створюються передумови для розвитку рефлексивного капіталу територіальної спільноти.

У результаті проведеного аналізу сучасних когнітивних досліджень поділеного досвіду можемо зробити такі *висновки*.

1) методологічний зсув у соціальній психології реалізується у створенні поняття поділеної реальності як такої онтології, в якій суттєвим компонентом є смисл внутрішнього стану іншого в спільній ситуації;

2) учасники, що мають успішно поділений досвід, а відповідно поділену реальність, утворюють спільноту, що здатна на скоординовані дії в спільному часі (включаючи минуле і перспективу майбутнього) і просторі на основі різного роду метакогніцій;

3) дослідження механізмів утворення поділяння висуває на перший план значущість метакогнітивних рефлексивних процесів, завдяки яким відбувається об'єднання суб'єктивних компонентів життєвого світу різних учасників, що становить онтологічну основу розвитку рефлексивного капіталу спільноти.

Перспективою подальшого дослідження є проведення теоретичного аналізу поділяння емоційних та мотиваційних компонентів у спільному досвіді спільнот як неодмінної передумови створення рефлексивного капіталу територіальної спільноти.

Література

1. *Rheingold H.* Smart Mobs: The Next Social Revolution / Rheingold H. – 2003. – 288 p.
2. *Найдьонова Л. А.* Рефлексивний капітал територіальних спільнот у забезпеченні психологічного благополуччя людини / Л. А. Найдьонова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. – № 4. – С. 59–66.
3. *Couch C. J.* Symbolic interaction and generic sociological principles / Couch C. J. // Symbolic Interaction. – 1984. – №7. – P. 1–13.
4. *Ickes W., Stinson L., Bissonette V., Garcia S.* // Journal of Personality and Social Psychology. – 1990. – № 59. – P. 730–742.
5. *Rommetveit R.* On the architecture of intersubjectivity / Rommetveit R. ; R. Rommetveit, R. M. Blakar (Eds.) // Studies of language, thought, and verbal communication. – London, New York : Academic, 1979. – P. 93–107.
6. *Winsor D. A.* Learning to Do Knowledge Work in Systems of Distributed Cognition / Winsor D. A. // Journal of Business and Technical Communication. – 2001. – № 15. – P. 5–28.
7. *Wegner D. M.* Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind / Wegner D. M. ; B. Mullen, G. R. Goethals (Eds.) // Theories of group behavior. – New York : Springer, 1987. – P. 185–208.
8. *Resnick L.* Perspectives on socially shared cognition / Resnick L., Levine J., Teasley S. D. – Washington, DC : American Psychological Association, 1991.
9. *Klimoski R.* Team mental model: Construct or metaphor? / Klimoski R. Mohammed S. // Journal of Management. – 1994. – № 20 (2). – P. 403–437.

10. Cannon-Bowers J. A. Shared mental models in expert team decision making / Cannon-Bowers J. A., Salas E., Converse S. ; N. J. Castellan (Ed.). // Individual and group decision making. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1993. – P. 221–246.
11. Wilke H. A. M. Group performance / Henk A.M. Wilke and Roel W. – Meertens Routledge, London ; New York, 1994. – 215 p.
12. Gigone D. The common knowledge effect: Information sharing and group judgment / Gigone D., Hastie R. // Journal of Personality and Social Psychology. – 1993. – № 65. – P. 59–974.
13. Stasser G. Discovery of hidden profiles by decision-making groups: Solving a problem versus making a judgment / Stasser G., Stewart D. // Journal of Personality and Social Psychology. – 1992. – № 63. – P. 426–434.
14. Thompson L. Socially Shared Cognition, Affect, and Behavior: A Review and Integration / Thompson L. and Fine G. A. // Personality and Social Psychology Review. – 1999. – Vol. 3. – № 4. – P. 278–302.
15. Higgins E. T. Achieving “shared reality” in the communication game: A social action that creates meaning / Higgins E. T. // Journal of Language and Social Psychology. – 1992. – № 13 (2). – P. 141–154.
16. Echterhoff G. Socially Shared Cognition, Affect, and Behavior / Echterhoff G., Higgins E. T., Levine J. M. // A Review and Integration Pers Soc Psychol Rev. – 1999. – № 3. – P. 278–302.
17. Metcalfe J. Metacognitive processes / Metcalfe J. : E. L. Bjork, R. A. Bjork (Eds.) // The handbook of perception and cognition. Vol. 10. Memory. – San Diego, CA, Academic Press., 1996. – P. 383–411.

© Найдюнова Л. А.

В. О. Васютинський

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІ КОЛЕКТИВНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ РОСІЙСЬКОМОВНОЇ СПІЛЬНОТИ

Описано зміст семи провідних соціально-психологічних тенденцій колективного самовизначення російськомовної спільноти в Україні. Рентизація постав полягає у вимаганні патерналістської опіки. Ригідизація ідентичності віддзеркалює намагання зберегти статус найбільш референтної групи. Символізація ідентичності означає надання російській мові символічного значення як ознаки, за якою вирізняється спільнота. У діяльному позиціонуванні втілюється активний підхід до розв'язання проблем. В основі моральної апеляції лежить самооцінне вивчення та задоволення спільнотного нарцисизму. За плеканням звичайності криється прагнення наділити себе пересічними морально-психологічними чеснотами. Через акцентування скривдженості члени спільноти сигналізують про обмеження й несправедливості та своє право на компенсацію.